

ERGENLERDE BAĞLANMA VE SALDIRGANLIK DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Bilge KAPLAN¹, Eda Şeyda AKSEL²

ÖZET

Literatürde ergenlik ile ilgili çeşitli araştırmalar mevcuttur. Ergenlik döneminde bireyin fiziksel değişimlerinin yanı sıra psikolojik ve sosyal alanda değişimler de dikkati çekmektedir. Bu dönemde aile ile ilişkiler biraz önemini kaybetmekle birlikte akranlarla olan ilişkilerin daha kuvvetlendiği görülmektedir. Bu bağlamda araştırma, ergenlik döneminde ebeveyne bağlanmanın türüne göre saldırganlık puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada ebeveyne güvensiz bağlanmanın saldırgan davranışlar üzerindeki etkisinde koruyucu ve risk faktörleri incelenmiştir. Koruyucu faktörler olarak; ebeveynlerin iyi geçinmesi, yakın arkadaş ve akran grubuna sahip olma ele alınmıştır. Tv’de şiddet içerikli film izleme ve disiplin cezası alma ise risk faktörleri olarak belirlenmiştir. Yanı sıra çalışmada empatinin, ebeveyn bağlanmasının saldırgan davranış üzerindeki etkisindeki aracı rolü incelenmiştir. Araştırma 2010 yılında Burdur’da yaşayan ve liseye devam eden yaşları 13 ile 19 arasında değişen basit tesadüfi yöntemle seçilmiş 1424 (709 K/715 E) ergenle yürütülmüştür. Araştırmacı tarafından Burdur Milli Eğitim Müdürlüğü’nden gerekli izinler alındıktan sonra okullar ziyaret edilmiş, araştırmaya katılımda gönüllülük esas alınmıştır. Çalışmada katılımcı kişisel bilgi formu, Saldırganlık Ölçeği (Buss ve Perry, 1992), Ebeveyn ve Akran Bağlanma Envanteri (Armsden ve Greenberg, 1987) ve Empatik Eğilim Ölçeği (Dökmen, 1988) uygulanmıştır. Verilerin analizi için Çift Yönlü Varyans Analizi, T testi ve Sobel Test istatistiksel analizleri kullanılmıştır. Analiz bulgularına bakıldığında güvensiz bağlanan ergenlerin daha yüksek saldırganlık puanı aldıkları görülmüştür

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, bağlanma, saldırganlık, koruyucu faktör, risk faktörü

¹ Uzman Psikolog, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, bilgekaptan01@hotmail.com

² Profesör, Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı, seyda.aksel@ege.edu.tr

Yazar Notu: Bu çalışma ilk yazarın yüksek lisans tezinin bir bölümüdür.

THE INVESTIGATION OF RELATIONSHIP BETWEEN ATTACHMENT AND AGGRESSIVE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS

ABSTRACT

Various studies available in the literature on puberty. The individual's physical and psychological changes during puberty, as well as changes in the social field are remarkable. During this period, the importance of family relationships with losing a bit more with the relationships with their peers is their strength. The aim of this study is to investigate the relationship between parental attachment and aggression in adolescents. In the study, risk factors and protective factors between parent attachment and aggressive behavior were examined. Parents marital accord to have friend; close friend and peer group were considered as protective factors. Watching violent movies on Tv and having a disciplinary penalty were identified as risk factors. Also, that empathy was between parent attachment aggression examined as a mediator. That research is carried with randomly selected 1424 (709 females and 715 males) adolescents, who are living in Burdur in 2010, going to high school and ranging from 13 and 19. The schools were visited after obtaining necessary permits from the Burdur Directorate Education by the researcher and participation in the study was based on volunteerism. Personal information form, and Aggression Scale (Buss ve Perry, 1992), Parent and Peer Attachment inventory (Armsden ve Greenberg, 1987) and Empathic Tendency Scale (Dökmen, 1988) were applied in the study. For the data analysis, the statistical analysis like Two-way analysis of variance, T-test and Sobel Test were used. When taking a look at analysis findings, it was noticed that adolescents insecurely attached got higher aggression score.

Keywords: Adolescence, Attachment, Aggression, Protactive Factor, Risk Factor

Ergenlik dönemi yaşam süresince karşılaştığımız en karmaşık dönemlerden biri olmakla birlikte çok sayıda biyolojik ve sosyal değişimin gerçekleştiği, çocuklukla yetişkinlik arasında bir geçiş dönemi olarak tanımlanmaktadır (Smith, Cowie ve Blades, 2003). Özellikle lise çağındaki ergenlerin içinde bulunduğu bu dönem gelişim psikologları tarafından uzun yıllardır incelenmektedir. Araştırmalar sonucunda ergenlik döneminin, biyolojik değişimle başladığı ve bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmelerle sürdüğü bilinmektedir (Yavuzer, 1996). Psikolojik değişimin başlangıcı ve düzenleyicisi olan vücuttaki bu fiziksel değişimler, ergenin hayatında büyük önem taşımaktadır. Ergenlik dönemine kızların erkeklere oranla daha erken yaşlarda girdiği; erkeklerin kas kütlelerinde kızların ise yağ dokusunda artış olmakla birlikte her iki cinsiyette de boyun hızlı bir şekilde uzadığı bilinmektedir. Bu dönemde vücutta kıllanmalar, cinsel organların gelişimi ve seste kalınlaşma da görülmektedir. Yaşadığı bu fiziksel değişimler sebebiyle ergen kendisini farklı hissetmekte ve psikolojik olarak vücutundaki değişimlerden etkilenmektedir.

Başarılı bir kimliğin ve toplumsal cinsiyet rollerinin kazanıldığı, arkadaş ilişkilerinin öneminin arttığı bir dönem olan ergenlik dönemi ile ilgili kuramcılar çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Antropolojik yaklaşımı savunan Margeret Mead ve Ruth Benedict ergenlik dönemi ile ilgili yaptıkları çalışmalar sonucunda; bu dönemin evrensel bir sorun olmadığını savunmuşlar ve dönemin stresli geçmediği ve sorunsuz bir şekilde atlatıldığına dair gözlemler yapmışlardır (Adam, 2000). Antropolojik yaklaşımın bu görüşüne karşın Hall ergenliği ‘fırtına ve stres dönemi’ olarak tanımlamıştır. Hall’a göre ergenlikte fırtına ve stres hormonal değişimlerle belirlenmektedir. Benzer bir biçimde Freud da ergenliği çalkantılı bir dönem olarak görmektedir. Ergenliği açıklayan bir başka kuramcı ise Erikson’dur. Erikson, ergenlik dönemini; kimliğe karşı kimlik dağılımı evresi olarak tanımlamakta ve O bu dönemi; ergenin yaşadığı değişimler ve toplumun ergenden beklentileri arasında biçimlenen bir dönem olarak görmektedir (Steinberg, 2007).

Ergenlik dönemi ile ilgili kuramcılarının açıklamaları ve konu ile ilgili araştırmalar çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi olan ergenlik sürecinin başarılı bir şekilde tamamlanabilmesinin pek çok faktöre bağlı olduğunu göstermektedir. Bebeğin ilk ilişkilerinin ailede şekillendiği dikkate alınırsa bu faktörlerden en önemlisinin aile olduğu söylenebilir. Sosyal bilimciler ailenin toplum ve bireyin gelişimi için önemli bir işlevselliği olduğunu savunmakta ve aileyi yeri doldurulamaz bir olgu olarak görmektedirler (Topaç, 1994; Akt. Toker ve Hocaoglu, 2009).

Ergenlik döneminde ergenin biyolojik, bilişsel, sosyal ve psikolojik gelişmeler paralelinde aile ilişkilerinde de değişimler yaşanmaktadır. Kısacası, hem

ergen hem de anne baba için zor olan bu dönemde ergenin fiziksel ve psikolojik gelişimine bağlı olarak gerçekleştirilmesi gereken gelişimsel görevler sebebiyle aile içi dinamiklerde hareketlenme ve aile içindeki denge durumunda değişiklikler yaşanmaktadır (Kulaksızoğlu, 1998). Bu denge durumundaki değişiklik ergenin ailesiyle çatışma yaşaması ve bir güç dengesi için yarışması şeklinde olmakta; bu da ergenin aileden uzaklaşmasına sebep olabilmektedir (Dinçel, 2006). Ergenlerin aile ilişkilerinde yaşadığı bu değişimler akran ilişkilerine de yansımaktadır. Bu dönemde ergenlerin akranlarıyla daha çok zaman geçirdiği ve akran ilişkilerinin ergenlikte daha önemli olmaya başladığı bilinmekle birlikte; okulda ve ailede yaşanan yetişkinlerle olan ilişki de bu dönemde önemini korumaktadır (Bayraktar, Sayıl ve Kumru, 2009). Bu dönemde akranlarla olan ilişkinin kalitesinin bebeklikte kurulan ebeveyn bağlanması ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Ainsworth (1978), bağlanmayı yaşamımızdaki özel insanlar için hissedilen, onlarla etkileşim içinde olduğumuzda zevk almamızı, sıkıntılı zamanlarımızda yakınlıkları ile rahatlamamızı sağlayan güçlü duygusal bir bağ olarak tanımlamıştır (Akt. Goldberg, 2000).

Mary Ainsworth ve arkadaşları bağlanma kuramından hareketle bebeklerde görülen bağlanma çeşitlerini sınıflandırmaya çalışmışlardır. Yabancınin var olduğu bir ortam yaratarak, araştırmacılar on iki-on sekiz aylık bebeklerin annelerinden kısa bir süre ayrıldıklarında ve tekrar annelerine kavuştuktan sonra ne tepki verdiklerini inceleyen araştırmacılar deney sonucunda güvenli, kaygılı ve kaçınmacı bağlanma olmak üzere 3 tür bağlanma örüntüsünü sınıflandırmışlardır. Bağlanma çalışmaları sonucunda; bağlanma sisteminin çocuğun güvenlik hissini ve keşif davranışlarını pekiştiren, kolaylaştıran ve devam ettiren bir rolünün olduğu ortaya konulmuştur (Ainsworth, Blehar, Waters ve Wall, 1978). Temel bakım veren kişiyle kurulan güvensiz bağlanmanın etkilerinin yaşamın ilerleyen dönemlerinde duygusal ve davranışsal problemlerin yaşanmasına sebep olabildiği bilinmektedir (Perry, 1996). Araştırma bulguları, güvensiz bağlanan çocukların güvenli bağlananlara göre daha düşmanca ve öfkeli olduklarını; daha çok saldırgan davranışlar sergilediklerini göstermiştir (LaFreniere ve Sroufe, 1985; Renken, Egeland, Marvinney, Mangelsdorf, ve Sroufe, 1989; Troy ve Sroufe, 1987). Benzer şekilde ergenlikte görülen saldırganlık ve şiddet davranışları da güvensiz bağlanmayla ilişkilendirilmiştir (Doyle ve Markiewicz, 2005; Karavasili, Doyle ve Markiewicz, 2003). Bir davranışın saldırgan olarak ifade edilmesi, bulunulan ortama ya da kültüre bağlı olarak değişebildiği için saldırganlığın kesin bir tanımını yapmanın güç olduğu bilinmekle birlikte saldırganlık, “Bedensel ve ruhsal açıdan başkalarına zarar verme amacıyla yapılan, kızgınlık, öfke ve nefret dolu yıkıcı davranış” şeklinde tanımlanmaktadır (Abay ve Tuğlu, 2000). Saldırgan davranışların ortaya çıkmasına bireysel, biyolojik, çevresel ve durumsal pek çok etken neden olabilmektedir.

Sosyal bilimcilerin, ergenlik döneminde görülen dışa yönelim sorunlarının nedenleri ve tedavileri konusunda farklı görüşlere sahip oldukları bilinmektedir. Buna rağmen suç işleme, saldırganlık ve diğer davranım sorunları gibi konularda tartışmasız kabul edilen şey, ergenlerin ve genç yetişkinlerin diğer yaş gruplarından çok daha yüksek oranda yasaları ihlal ettikleri gerçeğidir. Günümüzde saldırgan davranışların tek bir nedene bağlı olmadığını ve bu davranışların arkasında birçok neden olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Ergenlikte yaşanan kimlik sorunu, cinsel gelişim ile birlikte yaşanan hormonal değişimler, aileden ayrılarak akrana yakın olmayı istemek gibi çeşitli nedenlerle ergenlerin saldırgan davrandıkları belirtilmektedir. Bu bağlamda saldırgan davranışların gelişmesinde bireysel, ailesel ve çevresel faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Saldırgan davranışın gelişiminde bu üç bağlamın önemli olduğunu vurgulayan Bronfenbrenner'in (1979) geliştirdiği "Ekolojik Sistemler Kuramı" bu konudaki en önemli kuramlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. Kuram temel alındığında, saldırgan davranış birkaç faktörden etkilenen bir durum olmaktan çıkmakta ve kişisel - kişilerarası değişkenlerin karşılıklı etkileşiminin bir ürünü haline gelmektedir.

Yapılan bazı araştırmalar incelendiğinde saldırganlık ile ilgili önemli etkenlerden birinin aile olduğu görülmektedir. Bu çerçevede ebeveyn çocuk ilişkileri, anne/baba tutumları, ailede saldırgan modeller, aile içi şiddet ve istismar gibi değişkenlerin ergenlerin saldırgan davranışlarıyla ilişkili olabileceği ortaya konmuştur. Saldırganlığın, bağlanma ile ilişkisi de incelenen diğer bir konudur (Muris, Meesters, Moren ve Moorman, 2004). Bowlby bağlanmayı insanların kendileri için önemli gördükleri kişilere karşı geliştirdikleri güçlü duygusal bağlar olarak tanımlanmıştır. Bağlanmanın kalitesi ise çocukluk, ergenlik ve yetişkinlikteki kişilerarası ilişkiler açısından önemlidir (Bowlby (1969, 1973, 1980). Araştırma sonuçlarına göre saldırgan davranışla ilişkili incelenen bir diğer konu da empati becerisidir. Empati, bir kişinin belirgin bir duruma ilişkin olarak karşıdaki kişinin duygu ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, onun hissettiklerini hissetmesi ve bu durumu ona iletme sürecidir (Rogers,1970). Bağlanma kuramında, çocukların erken yaşlarda deneyimledikleri ilişkilerin özellikleri, çocuğun duygularını düzenlemedeki gelişimsel sürecinde de etkili olduğu ve bu nedenle de duygu düzenleme ve duygusal tepkilerinde empatinin birincil rol oynadığı ifade edilmektedir. Bebeklikte duygusal olarak ulaşılabilir olan bakıcılara sahip çocukların, duygularını daha rahat ifade edebildikleri ve yeni fıkırlara daha açık oldukları bilinmektedir. Bu durum güvenli bağlanan çocukların duygularını tanımlarını ve duygularını düzenlemelerini sağlamaktadır (Laible, 2007; Volling, Mahoney ve Rauer, 2009). Aksine güvensiz bağlanma yaşayan ergenlerin ise aile ilişkileri sorunu olabilmektedir. Aileyle sağlıklı iletişim kuramayan çocukların, ergenlik döneminde empati becerisinin gelişmediği ve bu nedenle saldırgan davranışlarda bulunabileceği savunulmaktadır. Araştırma sonuçları incelendiğinde, güvenli bağlanan ergenlerin duygu düzenlemede

daha başarılı oldukları ve çatışma ortamlarında daha az yer aldıkları bulunmuştur (Kobak, Cole, Ferenz-Gillies, Fleming ve Gamble, 1993). Bunun tersine güvensiz bağlanan ergenlerin, duygularının baskılarına yenildikleri ve davranışlarını kontrolde zorlandıkları sonucuna ulaşılmıştır (Zimmermann, 1999). Davranışlarını kontrolde zorlanan ergenlerin içsel çalışan modellerinde olumsuz zihinsel temsiller daha ağır basabileceği ve bunun da ergenin saldırgan davranışlar göstermesine neden olabileceği düşünülmektedir. Güvensiz ebeveyn-çocuk bağlanma ilişkisi sonucunda çocuğun içsel temsillerinin ‘düşmanca’ olabileceği ve böylece kişinin ergenlik ve yetişkinlikte saldırgan davranışlarda bulunabileceği düşünülmektedir. Buna karşın, güvenli anne-çocuk bağlanmasının gelişim üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ve güvenli bağlanan ergenlerin sosyal yeterliliği ve sosyal ilişkilerinde empati kurabilme becerisinin daha yüksek olduğu bilinmektedir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında empati kurabilme becerisi yüksek olan ergenlerin, sosyal yeterliliklerinin daha yüksek olduğu, daha fazla prososyal davranış ve daha az saldırgan davranış sergiledikleri bulunmuştur (Rice, 1990; Simons, Paternite ve Shore, 2001). Benzer bir bulgu da Eisenberg ve Miller (1987)’ın çalışmasında yüksek empati düzeyine sahip olan ergenlerin daha az saldırgan davranışlarda bulundukları, daha fazla olumlu sosyal davranışlar gerçekleştirdikleri bulgusudur. Yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde, bağlanma ve saldırgan davranış arasındaki ilişkide; çocuğun sahip olduğu empati düzeyinin önemli olduğu ve empati düzeyinin; bağlanma ve saldırgan davranış arasında aracı rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır (Marcus ve Kramer, 2001).

Görüldüğü gibi bireyin aile ile ilişkileri saldırgan davranışlarda önemli rol oynamaktadır. Bireyin büyümesiyle birlikte etkileşim içinde olduğu çevre zamanla değişmektedir. Ergenlikteki saldırganlık, eğitim yaşantısının başlamasıyla birlikte aile ilişkilerinin yanı sıra akran ilişkileri ve okul ortamı ile de ilişkili hale gelmektedir. Ergen zamanla ebeveyni ile kurduğu güven ilişkisini karşı cinsten arkadaş ve dostlarla kurmaya başlamaktadır. Akranlarla yaşanacak bağlanma ilişkisi, anne ve çocuk arasında yaşam boyu kurulmuş olan destek ve güven ilişkisini de barındırmaktadır (Antonucci, 1994). Ebeveynleriyle ve akranlarıyla iyi ilişkilere sahip ergenlerin olumsuz ilişkilere sahip ergenlere kıyasla daha az antisosyal davranışlar sergiledikleri bilinmektedir (Ma, Shek, Ping ve Lam, 2000). Yapılan çalışmalar, olumsuz akran ilişkilerinin saldırgan davranışlarla ilişkili olduğunu göstermektedir (Coie, Dodge ve Coppotelli, 1982; Dodge, 1983; Pellegrini, Bartini ve Brooks, 1999; Vitaro, Tremblay ve Bukowski, 1997;).

Aile, akran ilişkileri ve bireysel özelliklerin yanı sıra saldırganlık ile ilişkili diğer önemli bir değişken de kitle iletişim araçlarıdır. Gündelik yaşamda insanların sosyal ortamlarda kuralları göz önüne almadan davrandığı ve bunun sonucunda saldırgan davranışlar sergilediği görülmektedir. Özellikle kitle iletişim araçlarıyla

neredeyse sürekli şahit olduğumuz saldırgan davranışların, günümüzde artık ‘normal’ miş gibi algılanmaya başlandığı; hatta görmezden gelindiği söylenebilir. Araştırmacılar, 1980’li yıllarda televizyon programlarındaki şiddetin insanları nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Araştırma sonuçları incelendiğinde iki farklı sonuç ortaya çıkmaktadır. Şiddet içeren programlar izlemenin insanların şiddete karşı duyarsızlık geliştirmelerine neden olduğunu savunan bir görüşün yanı sıra, şiddetin sorunları çözmek ve amaca ulaşmak için kabul gören bir yol olarak algılanılabileceğinin kitle iletişim araçları ile öğrenildiğini savunan bir diğer görüş mevcuttur. Araştırma bulguları televizyonda izlenen şiddetin çocuklardaki saldırganlık eğilimini arttırdığını göstermektedir (Freedman, 2002; Aronson, Wilson ve Akert, 2005). Sonuç olarak kişilik gelişimlerinin önemli bir evresinde olan lise öğrencilerinin de saldırgan davranışlar gösteren bireyleri kitle iletişim araçları aracılığıyla rol model olarak görüp onları içselleştirerek saldırganca davranışlar sergileyebilecekleri söylenebilir.

Görüldüğü gibi yurt dışı ve ülkemizdeki bağlanma ve saldırgan davranış arasındaki ilişki ile ilgili çok sayıda araştırma bulunmaktadır ve araştırma bulguları güvensiz bağlanan ergenlerin daha çok saldırgan davranış sergilediklerini göstermektedir. Bu bilgilerin paralelinde bu araştırmanın genel amacı ergenlerin saldırgan davranışları ile ebeveyne bağlanma stilleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bağlanmanın yanı sıra saldırgan davranışla ilişkili koruyucu ve risk faktörlerinin de incelenmesi hedeflenmektedir. Bu çalışma kapsamında ebeveynlerin iyi geçinmesi, yakın arkadaş ve akran grubuna sahip olma koruyucu faktörler olarak ele alınmıştır. Tv’de şiddet içerikli program izleme ve disiplin cezası alma ise risk faktörü olarak incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, ebeveyn bağlanma stillerinin saldırgan davranışlar üzerindeki etkisi için empati değişkeninin aracı etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır.

Ebeveyne güvensiz ve güvenli bağlanan ergenler saldırganlık puanı açısından farklılaşmakta mıdır?

Saldırganlık puanları ebeveyn bağlanması ve ebeveynlerin iyi geçinmesine göre farklılaşmakta mıdır? Güvenli ve güvensiz bağlanan gruplarda ebeveynlerin iyi geçinmesi saldırganlık için koruyucu faktör müdür?

Saldırganlık puanları ebeveyn bağlanması ve arkadaşlık özelliklerine göre farklılaşmakta mıdır? Güvenli ve güvensiz bağlanan gruplarda yakın arkadaş ve akran grubuna sahip olma saldırganlık için koruyucu faktör müdür?

Güvenli ve güvensiz bağlanan grup için Tv’de şiddet içerikli program izleme saldırganlık için bir risk faktörü müdür?

Saldırganlık puanları ebeveyn bağlanması ve disiplin cezası alma durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

Empati becerisi ebeveyn bağlanmasının saldırganlık üzerindeki etkisi için aracılık etkisine sahip midir?

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini Burdur İlinin alt, orta ve üst sosyoekonomik düzeyde bulunan semtlerinden 9 lise (3 alt, 3 orta, 3 orta-üst ekonomik düzeyden) oluşturmaktadır. Toplam 1.472 kişiden veri toplanmış; anketlerden 48 tanesi boş bırakılan maddeler ve zihinsel engelli katılımcıların varlığı sebebiyle değerlendirmeye alınmamıştır. Yapılan elemeler sonucunda 1.424 veri analiz edilmiştir. Katılımcıların 709’u kız (% 49.8), 715’i erkektir (% 50.2). Katılımcıların yaşları 13-19 arasında değişmektedir (Ort= 15.53, ss= 1.21).

Veri Toplama Araçları

1. Saldırganlık Ölçeği (SÖ)

Yetişkinlerde ve ergenlerde kullanılmak amacıyla Buss ve Durkee (1957) tarafından geliştirilip, Buss ve Perry (1992) tarafından tekrar gözden geçirilen saldırganlık ölçeği, fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık olmak üzere 4 farklı alt boyuttan oluşmaktadır. Sümer (2003) tarafından Türkçeye uyarlanan saldırganlık ölçeği ilk olarak yetişkinlerle yapılan bir çalışmada kullanılmıştır. Toplam 22 maddeden oluşan ölçek 5 dereceli Likert tipi (1-tamamen doğru; 5-tamamen yanlış) bir ölçekdir.

Ölçeğin orijinalinin test-tekrar test güvenilirliği .80, ölçeğin fiziksel, sözel, öfke ve düşmanlık boyutları için iç tutarlılık katsayıları ise sırasıyla .85, .72, 83 ve .77 olarak saptanmıştır (Buss ve Perry, 1992). Sümer (2003) tarafından yapılan çalışmada ise sözel saldırganlık (.58) dışında kalan diğer alt boyutların Cronbach

alfa iç tutarlılık katsayılarının .72 ile .77 arasında değiştiği ve bunun yeterli düzeyde olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .83'tür.

2. Ebeveyn ve Akrana Bağlanma Envanteri (EABE)

Gençlerin anne-baba ve akranlarıyla bağlılıklarını ölçmek amacıyla Armsden ve Greenberg (1987) tarafından geliştirilen bu ölçme aracı 12 maddelik anne-baba ve akranlar için hazırlanmış iki ayrı formdan oluşmaktadır. Katılımcılardan her bir maddenin anne/baba ve akranlarıyla ilişkilerini ne kadar iyi tanımladığını 5 dereceli likert tipi bir ölçek (1-asla; 5-daima) üzerinde değerlendirmeleri istenmiştir. (Örn. madde: Problemlerimi ve sorunlarımı anneme/babama söylerim"). (Örn. madde: "Problemlerimi ve sorunlarımı arkadaşlarıma söylerim"). Anne- baba bağlılığı ve akran bağlılığı olmak üzere iki alt ölçeği vardır. Anne-baba bağlılığı alt ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .82 olarak bulunmuştur Akran bağlılığı alt ölçeğinin iç tutarlığı ise .74 olarak saptanmış ancak bu değere ulaşmak amacıyla madde analizi sonucunda bir tane madde analizden çıkarılmıştır (Kumru, Carlo ve Edward, 2004). Ölçeğin ebeveyn formunun geçerlik güvenirlik analizleri Günaydın, Selçuk, Sümer ve Uysal (2005) tarafından yapılmış, Türkçe'ye uyarlanmış ve hem anne hem de baba formlarının üniversite örneklemindeki iç tutarlık katsayılarının yüksek olduğu bulunmuştur (sırasıyla, Cronbach α = .88 ve .90). Bu çalışmada anne ve baba formu birlikte uygulanmış ve değerlendirilmemiştir. Çalışmada ebeveyn formu için elde edilen Cronbach alfa katsayısı .63, akran bağlanması formu için Cronbach alfa katsayısı .58'dir. Tüm katılımcıların ebeveyne bağlanma ölçeği toplam puanı (Ort=44.62=, ss=9.19) dikkate alınarak güvenli ve güvensiz bağlananlar olarak grup ikiye ayrılmıştır. Bu amaçla grupta yarım standart sapma altında puan alan ergenler güvensiz bağlanan ergen grubu (n= 430, Ort= 33.27, ss= 5.74); yarım standart sapma üstünde puan alan ergenler ise ebeveynine güvenli bağlanan ergen grubu (n= 546, Ort= 53.43, ss= 3.25) olarak sınıflandırılmıştır.

3. Empatik Eğilim Ölçeği

Dökmen (1989) tarafından likert tipi bir ölçek olarak hazırlanan, 20 maddeden oluşan Empatik Eğilim Ölçeğinin sekiz maddesi (3,6,7,8,11,12,13,15) 'evet' deme eğilimlerini dengelemek için negatif yazılmıştır. Beşli likert tipi bir ölçektir (Dökmen, 1989). Ölçeğin güvenirlik çalışmasında Dökmen (1989) 70 kişilik üniversite grubuna üç haftalık ara ile iki defa uygulama yapmıştır. Testin tekrarı güvenirlik katsayısı .82 olarak bulunmuştur (Dökmen, 1989). Ölçeğin geçerlik

çalışması Dökmen (1989) tarafından 24 kişilik bir gruba Empatik Eğilim Ölçeği ve Edwards Kişisel Tercih Envanterinin “Duyguları Anlama Alt Ölçeği” uygulanmasıyla yapılmıştır. Ölçek puanları arasındaki korelasyonun. 68 olduğu görülmüştür (Dökmen, 1989). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .75 olarak bulunmuştur.

4. Demografik Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından hazırlanan bu form, öğrencilerin sosyo- demografik bilgilerini ve şiddete olan eğilimlerini öğrenmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Bilgi formunda katılımcıların, yaşı ve cinsiyeti gibi bireysel özelliklerinin yanı sıra anne babanın eğitim ve iş durumu gibi ebeveynlerin özelliklerine ilişkin sorular da bulunmaktadır. Ayrıca formda, katılımcılara şiddet olaylarıyla en çok nerelerde karşılaştığı, ailesinden şiddet görüp görmediği gibi soruların yanı sıra şiddet davranışlarını değerlendirebilmek amacıyla Tv’de şiddet içerikli programlar izlemeyi sever misin? gibi sorular sorulmuştur.

İşlem

Uygulamaya başlanmadan önce çalışmanın yapılabilmesi için Burdur İl Millî Eğitim Müdürlüğü’nün ilgili bölümlerinden gerekli izin yazısı alınmıştır. Bu yazı ile okullar ziyaret edilmiş; her okuldan 9., 10., 11. ve 12. sınıflardan 2’şer şube seçkisiz atama yolu ile seçilmiştir. Öncelikle öğrencilere anne-babalarına imzalatılmak üzere izin belgeleri dağıtılmıştır. Daha sonra anne-babaları çalışmaya katılmalarına izin veren öğrencilerden veri toplama araçları bölümünde söz edilmiş olan ölçekleri doldurmaları istenmiştir. Araştırma daha önceden okul idaresiyle görüşülerek belirlenmiş ders saatlerinde 45 dakikalık bir ders saati sürecinde araştırmacı tarafından ölçekler dağıtılmış, bu süreçte araştırmacı ve ders öğretmeni sınıfta beklemiş, ölçek ile ilgili anlaşılamayan sorular araştırmacı tarafından cevaplanmıştır.

Bulgular

Araştırmanın amacı ergenlerin saldırgan davranışları ile ebeveyne bağlanma stilleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ebeveynlerin iyi geçinmesi, yakın arkadaşla ve akran grubuna sahip olma bu çalışmada koruyucu faktörler olarak ele alınmıştır.

Tv’de şiddet içerikli program izleme, okulda disiplin cezası alma ise risk faktörü olarak incelenmiştir. Bununla birlikte, empati becerisinin ebeveyn bağlanmasının saldırgan davranışlar üzerindeki etkisi için aracılık etkisinin olup olmadığı incelenmiştir.

1. Değişkenler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Araştırma değişkenlerinin birbirleriyle olan korelasyonlarına ait değerler Tablo1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

	1.	2.	3.
Ebeveyn Bağlanması	-		
Empati	.40**	-	
Saldırganlık	-.29**	-.28*	-

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Tablo 1’de görüldüğü gibi, Ebeveyn bağlanmasının empati ($r = .40$, $p < .001$) ölçümü ile istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre; ebeveynlerine güvenli bağlanan ergenlerin empati becerilerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Ebeveyn bağlanması ile saldırganlık arasındaki ilişki ise anlamlı ve olumsuz yöndedir ($r = -.29$, $p < .001$). Bu sonuç ebeveynlerine güvensiz bağlanma arttıkça saldırganlık puanlarının arttığını göstermektedir. Son olarak da empati ve saldırganlık arasında istatistiksel yönden anlamlı ve olumsuz yönde bir ilişki bulunmuştur ($r = -.28$, $p < .001$). bu sonuca göre empati becerileri arttıkça saldırgan davranışlar azalmaktadır.

2. Sosyodemografik Özellikler Açısından Saldırgan Davranışlar

Bu bölümde demografik özelliklerden yaş ve cinsiyet değişkenlerine göre saldırganlık puanlarının farklılaşma gösterip göstermediği incelenmiştir. Öncelikle

cinsiyet değişkeni için, bağımsız gruplar için t testi istatistiksel analizi yapılmıştır. Tablo 2'de görüldüğü gibi analiz sonucuna göre araştırmaya katılan öğrencilerin saldırganlık puanları dikkate alındığında erkeklerin (Ort = 65.21, ss=14.35) kızlara göre (Ort= 60.72, ss=15.06) daha yüksek saldırganlık puanı rapor ettikleri bulunmuştur, $t(1424) = 5.76, p < .001$.

Tablo 2. Saldırganlık Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılıkları

Cinsiyet	Ort	ss	n	t
Kadın	60.72	14.35	709	5.76***
Erkek	65.21	15.06	715	

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Yaş değişkeni için çift yönlü varyans analizi(ANOVA) yapılmıştır. Tablo 3'ten de takip edilebileceği gibi analiz sonucunda yaş ve saldırganlık arasındaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($F(6,1417) = 5.32, p < .001$). Yaşları daha büyük ergenlerin daha yüksek saldırganlık puanı raporladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Yaş Grupları İçin Saldırganlık Puanlarının Farklılıkları

Varyans değişkeni	Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F
Gruplar arası değişim	640937.36	1	640937.36	
Yaş	6936.48	6	1156.08	5.32***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

3. Ebeveyne Bağlanma Türü ve Saldırgan Davranışlar

Çalışmada ebeveyne bağlanmayı ölçmek için Ebeveyn ve Akrana Bağlanma Envanteri'nin ana/baba formu uygulanmıştır. Ebeveyn bağlanması puanlaması için bu araştırmada örneklem kaybının en az sayıda olmasını sağlamak amacıyla grubun yarım standart puan altı güvensiz bağlanan ergenler; yarım standart puan üstü ise güvenli bağlanan ergenler olarak sınıflandırılmıştır. Ebeveyn ve Akrana Bağlanma

Envanteri ile birlikte yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde; ölçekten alınan yüksek puanların güvenli bağlanan grubu, düşük puanların ise güvensiz bağlanan grubu oluşturduğu görülmüştür (Bayraktar ve ark., 2009; Laible, Carlo ve Raffaelli, 2000).

Araştırmanın ikinci sorusu olan ebeveyne bağlanma ve saldırgan davranış arasındaki farklılığın belirlenebilmesi için bağımsız gruplar için t testi istatistiksel analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre Tablo 4'te de görüldüğü gibi ebeveyne bağlanma değişkeni açısından saldırganlık puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı bir biçimde farklılaştığı bulunmuştur ($t(976) = 9.62, p < .001$). Buna göre, ebeveyne güvensiz bağlanan ergenler ($Ort = 68.21, ss = 15.36$) güvenli bağlananlara göre ($Ort = 59.07, ss = 13.90$) daha yüksek saldırganlık puanı elde etmişlerdir.

Tablo 4. Ebeveyne Güvenli ve Güvensiz Bağlanan Gruplarda Saldırganlık Puanı Ortalama ve Standart Sapma Değerleri ve t-testi Sonuçları

Ebeveyn bağlanması	Ort	ss	n	t
Güvenli bağlanma	59.07	13.90	546	9,62***
Güvensiz bağlanma	68.21	15.36	430	

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

4. Ebeveynlerine Güvenli ve Güvensiz Bağlanan Gruplarda Saldırgan Davranışlar İçin Koruyucu ve Risk Faktörlerinin İncelenmesi

Bağlanma ve saldırgan davranış arasındaki koruyucu ve risk faktörlerini araştırmak için 2 (bağlanma; güvenli, güvensiz) X 2 (değişkenin özelliğine göre var/yok, yüksek/düşük) çift yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Çalışmada ebeveynlerin iyi geçinmesi, yakın arkadaş ve akran grubunun olması ele alınan koruyucu faktörlerdir. Medyada şiddet izleme ve disiplin cezası almış olma risk faktörü olarak incelenmiştir. Sonuçlar rapor edilirken, ebeveyne bağlanma değişkeninin saldırganlık puanı üzerindeki ana etkisi anlaşılabilirliği sağlamak için sadece ilk analizde tanımlanacak, diğerlerinde tekrar sunulmayacaktır.

Tablo 5. Koruyucu/risk Faktörleri ve Ebeveyne Bağlanmanın Saldırganlık Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi- Çift Yönlü Varyans Analizi Sonuçlar

Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Ortalama kareler	F
İyi geçinme	84.45	1	84.45	.40
Ebeveyne bağlanma	9528.41	1	9528.41	44.92**
İyi geçinme X ebeveyne bağlanma	913.66	1	913.66	4.31*
Yakın arkadaş	45.08	1	45.08	.21
Ebeveyne bağlanma	1391.42	1	1391.42	6.57**
Yakın arkadaş X ebeveyne bağlanma	358.09	1	358.09	1.69
Akran grubu	2307.23	1	2307.23	11.01***
Ebeveyne bağlanma	6297.84	1	6297.84	30.04***
Akran grubu X ebeveyne bağlanma	438.91	1	438.91	2.09
Disiplin cezası	8565.85	1	8565.85	42.22***
Ebeveyne bağlanma	5672.07	1	5672.07	27.96***
Disiplin cezası X ebeveyne bağlanma	73.39	1	73.39	.36
Tv’de şiddet izleme	16728.34	1	16728.34	84.10***
Ebeveyne bağlanma	10877.32	1	10877.32	51.38***
Tv’de şiddetX ebeveyne bağlanma	698.42	1	698.42	3.51

Yapılan analizler sonucunda; saldırganlık puanlarının ebeveyn bağlanmasına göre istatistiksel açıdan anlamlı biçimde farklılaştığı bulunmuştur ($F(1, 975)=60.44$ $p<.001$). Ebeveyne güvenli bağlanan ergenlerin saldırganlık puanları güvensiz bağlananların puanlarından daha düşüktür.

Yakın arkadaş ve akran grubuna sahip olma ile ebeveyne bağlanma değişkenleri için 2 (var, yok) X 2 (bağlanma; güvenli, güvensiz) çift yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. ANOVA analizi sonuçları Tablo 5'te görülmektedir. Koruyucu faktörlerden yakın arkadaşına sahip olma açısından saldırganlık puanının istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaşmadığı bulunmuştur. Ayrıca ebeveyne bağlanma ve yakın arkadaşın istatistiksel olarak anlamlı bir ortak etkisinin olmadığı görülmüştür. Akran grubuna sahip olma açısından saldırganlık puanlarının istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaştığı bulunmuştur, ($F(1, 976)= 11.01$; $p<.001$). Arkadaş grubu olan katılımcıların ($Ort=63.59$, $ss=15.09$); olmayanlara göre ($Ort=59.57$, $ss=15.85$) daha yüksek saldırganlık puanı aldıkları görülmüştür. Ebeveyne bağlanma ve arkadaş grubuna sahip olmanın istatistiksel olarak anlamlı bir ortak etkisi bulunmamaktadır.

Saldırganlık davranışında ebeveyn bağlanmasının yanı sıra ebeveynlerin iyi geçinmesi de önemli bir değişkendir. Bu değişken araştırmacı tarafından hazırlanan demografik bilgi formundaki soru ile ölçülmüştür. Ebeveynlerin iyi geçinmesi ve ebeveyne bağlanma değişkenleri için 2 (ebeveynlerin iyi geçinmesi; evet, hayır) X 2 (bağlanma; güvenli, güvensiz) çift yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Tablo 5'te görüldüğü gibi ebeveynlerin iyi geçinmesinin saldırganlık puanı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ana etkisi bulunmamıştır. Ebeveynleri iyi geçinen grup ile kötü geçinen grubun saldırganlık puanları arasında fark yoktur. Ebeveynin iyi geçinmesi ve ebeveyn bağlanmasının saldırganlık puanları üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ortak etkisi bulunmuştur ($F(1,956)=4.31$, $p<.05$).

Ebeveyne bağlanma ve ebeveynlerin iyi geçinmesinin saldırganlık üzerindeki ortak etkinin kaynağını görmek için elde edilen sonuçlarda tekrarın olası etkisini analiz edebilmek için de Bonferroni düzeltmesi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre ebeveynleri iyi geçinen ve ebeveynleri iyi geçinmeyen grup arasında saldırganlık puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaşmadığı görülmüştür. Ebeveynleri iyi geçinen grupta güvensiz bağlananların saldırganlık puanı ortalaması ebeveynlerine güvenli bağlananların saldırganlık puanı ortalamasından daha yüksek olduğu görülmüştür. Benzer şekilde ebeveynlerin iyi geçinmeyen ergen grubunda ebeveynlerine güvensiz bağlanan ergenlerin saldırganlık puanı ortalamasının ebeveynlerine güvenli bağlanan ergenlerin saldırganlık puanı ortalamasından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ebeveynine güvensiz bağlanan grupta ebeveynleri iyi geçinen ve geçinmeyenler arasında

istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Ebeveynlerine güvenli bağlanan grupta ebeveynleri iyi geçinen ve geçinmeyenlerin saldırganlık puanlarının istatistiksel olarak anlamlıya yakın düzeyde farklılaştığı bulunmuştur ($p = .09$). Ebeveynlerine güvenli bağlanan ergen grubunda iyi geçinen ebeveyne sahip olanların saldırganlık puanları ($Ort= 59.39$, $ss= 13.80$), iyi geçinmeyenlerin puanlarından ($Ort=54.44$, $ss = 15.65$) daha yüksektir.

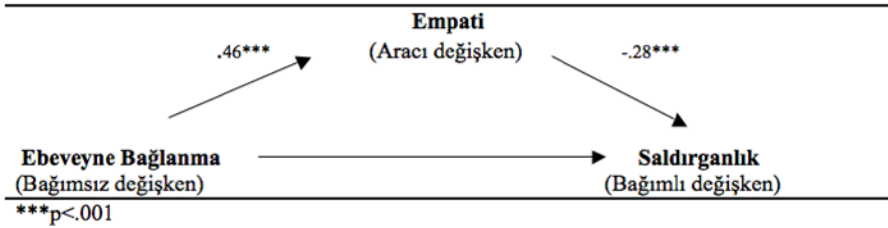
Tv’de şiddet içerikli program izleme; disiplin cezası alma ve bağlanma değişkenleri için 2(Tv’de şiddet içerikli program izleme/disiplin cezası alma; evet, hayır) X 2 (ebeveyne bağlanma; güvenli, güvensiz) çift yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Tablo 5’te görüldüğü gibi Tv’de şiddet içerikli film izleme açısından katılımcıların elde ettikleri saldırganlık puanlarının istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür, ($F(1, 975)= 84.01$, $p< .001$). Tv’de şiddet içerikli film izleyenler ($Ort=67.32$, $ss=15.08$); izlemeyenlere ($Ort= 59.20$, $ss=14.35$) oranla daha yüksek saldırganlık puanı almışlardır. Ebeveyne bağlanma ve Tv’de şiddet izlemenin istatistiksel olarak anlamlı ortak etkisi bulunmamıştır.

Bir diğer risk değişkeni olan disiplin cezası alma ile saldırganlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Katılımcıların elde ettikleri saldırganlık puanlarının disiplin cezası alma açısından istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaştığı Tablo 5’te görülmektedir, ($F(1,976)= 42.22$; $p< .001$). Okulda disiplin cezası aldınız mı?’ sorusuna ‘evet’ ($Ort=75.51$, $ss=16.08$) yanıtı verenlerin; ‘hayır’($Ort=62.12$, $ss=14.75$) yanıtı verenlere oranla daha yüksek saldırganlık puanı aldıkları görülmüştür. Ebeveyne bağlanma ve disiplin cezası almanın istatistiksel olarak anlamlı ortak etkisi bulunmamıştır.

5. Empatinin Aracılık Etkisi

Ebeveyn bağlanmasının saldırganlık üzerindeki etkisinde empatinin aracı rolünün olup olmadığını incelemek için Sobel Testi uygulanmıştır. Bu analiz için Baron ve Kenny’nin (1986) önerdiği dört adımdan oluşan bir dizi doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Birinci regresyon analizinde ebeveyn bağlanmasının saldırganlığı yordayıp yordamadığı test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ebeveyn bağlanmasının saldırganlığı anlamlı düzeyde ve olumsuz olarak yordayan bir değişken olduğu görülmüştür ($\beta= -.48$, $t(1423)=11.59$, $p< .001$). Bağlanma puanı arttıkça saldırganlık puanı azalmaktadır. Bir başka deyişle güvensiz bağlananların saldırganlık puanları daha düşüktür. İkinci regresyon analizinde ebeveyn bağlanmasının, empatiyi yordayıp yordamadığı test edilmiştir. Ebeveyn bağlanması empatiyi yordamada da anlamlı bir değişkendir ($\beta= .46$, $t(1423)=16.63$, $p< .001$).

Bağlanma puanı yüksek olanların daha yüksek empati puanı aldıkları bulunmuştur. Bu bulgu güvenli bağlananların empati becerilerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Üçüncü regresyon analizinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi kontrol edildiğinde, aracı değişkenin bağımlı değişkeni yordayıp yordamadığı test edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda aracı değişken olan empatinin saldırganlığı yordamada anlamlı ve olumsuz bir değişken olduğu görülmüştür ($\beta = -.28$, $t(1423) = -7.13$, $p < .001$). Bu sonuca göre empati puanı yüksek olanların daha düşük saldırganlık puanı aldıkları görülmüştür. Son olarak dördüncü regresyon analizinde (çoklu doğrusal regresyon analizi), empati ve ebeveyn bağlanmasının birlikte yer aldığı modelde saldırganlığı yordayıp yordamadığı test edilmiştir. Bağlanmanın saldırgan davranışı yordamada empati üzerinden dolaylı etkisinin anlamlı olup olmadığını test etmek üzere gerçekleştirilen sobel testi empatinin aracı rolü olduğunu göstermiştir ($\beta = -.35$, $t(1423) = -7.91$, $p < .001$). Ebeveyn bağlanması ile birlikte empati modele girdiğinde, ebeveyn bağlanmasının saldırganlık üzerindeki etkisinin azaldığı ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($Z = 8.13$, $p < .001$). Sonuç olarak, empatinin ebeveyn bağlanmasının saldırganlık üzerindeki etkisinde aracılık ettiği Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Ebeveyn bağlanmasının saldırganlık davranışı üzerindeki etkisinde empatinin aracılığı.

Tartışma

Literatürdeki çalışmalarla uyumlu olarak bu araştırmada erkeklerin kızlardan daha yüksek saldırganlık puanı aldıkları görülmüştür (Campbell, 2006). Çalışmada genel saldırganlık puanlarının erkeklerde kızlardan daha yüksek olması biyolojik ve kültürel sebeplerle açıklanabilir. Biyolojik Kuram, erkeklerde androjen ve

testesteron hormonları sebebiyle saldırganlığın daha çok görüldüğünü savunmaktadır. Ekolojik Kuram temelinde mikrosistem içerisinde toplumsal roller göz önüne alındığında Türk kültürünün erkek ve kız olmaya yüklediği anlamlar başta aile içerisinde olmak üzere toplum tarafından farklılık göstermektedir. Kültürel olarak kız ve erkeklerin yetiştirilme biçimi ve toplumun kadın ve erkek rollerinden beklentilerinin farklı olması sebebiyle saldırganlık ve şiddet türü davranışlar erkekler için kabul edilebilir bir durum iken kızlar arasında onay görmemektedir. Geleneksel Türk aile yapısının önemini hala koruduğu Burdur’da erkek çocuklarının ‘Benim oğlum erkek yapar.’ düşüncesiyle olumsuz özellikler erkekler için daha kabul edilebilir bir durum iken aileler kız çocuklarını daha korumacı yetiştirerek, onların içe kapanık ve daha sakin olmalarına neden olmaktadır. Özetle başta aile olmak üzere toplum tarafından, erkeklere saldırgan ve yarışmacı olmaları öğretilirken, kızlara sıcak ve destekleyici olmaları öğretilmektedir.

Erkeklerin daha saldırgan olmalarının yanı sıra saldırganlığı gelişimsel açıdan inceleyen çalışmalar saldırganlığın yaş ile birlikte arttığını göstermektedir (Cairns, Cairns, Neckerman, Ferguson ve Gariepy, 1989; Eron ve Huesmann, 1994). Bu çalışmada saldırgan davranışların yaşla birlikte arttığı bulgusu literatür bilgileri ile tutarlılık göstermektedir. Bu durum zorlu ergenlik dönemi ile açıklanabilir. Yaşının ilerlemesi ile birlikte bir kimlik oluşturabilme çabasında olan genç, ailesinden ayrılabilmekte ve arkadaşları ile daha fazla yakın ilişki kurmaktadır. Bu bağlamda saldırganlığın yaş ile birlikte artması, davranışlarında daha özgür olan yaşları daha büyük ergenlerin aile tarafından kontrolünün, küçük yaşlardaki çocuklara oranla daha zor olması ile açıklanabilir. Ayrıca bu yaş grubu ergenlerin saldırgan akran gruplarına katılabileceği düşünüldüğünde saldırganlığın ergenlik döneminde yaş ile birlikte artış göstermesi beklenen bir sonuçtur. Benzer bir biçimde çalışma bulguları güvensiz bağlanan ergenlerin güvenli bağlananlara oranla daha yüksek saldırganlık puanı aldıklarını göstermektedir. Bu sonuç literatürdeki güvensiz bağlanan ergen ve çocukların daha saldırgan oldukları bilgisi ile tutarlılık göstermektedir (Arbona ve Power, 2003; Laible, Carlo ve Raffaelli, 2000; Lyons-Ruth, 1996; Greenberg, Speltz ve DeKlyen, 1993; Van IJendoorn, 1997). Araştırma sonuçları literatürü destekler nitelikte, bağlanma stili ve ebeveyn davranışlarının saldırgan davranışların gelişiminde ve sürdürülmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir. Bir başka deyişle, güvenli bağlanan çocuk ve ergenlerin bakım veren kişiyle kurdukları bağın ve içsel temsillerinin daha güvenli ve sağlıklı olması sebebiyle diğer insanlarla olumlu sosyal ilişki kurmaları kolaylaşabilmektedir. Böylece ailesine güvenli bağlanan ergenlerin daha sağlıklı iletişim yolları kurabildikleri ve çatışma çözümlerinde daha empatik davranmaları sebebiyle güvensiz bağlanan grubun saldırganlık puanlarının daha yüksek olabileceği söylenebilir.

Güvensiz bağlanan grupta ebeveynleri iyi geçinen ve iyi geçinmeyenlerin saldırganlık puanı farklılaşmazken ebeveyne güvenli bağlanan grupta ebeveynleri iyi geçinenlerin saldırganlık puanlarının daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmada saldırgan davranışların sergilenmesinde ebeveynlerin iyi geçiniyor olmasının koruyucu bir faktör olacağı düşünülmüştür. Ancak güvenli bağlanan ve ebeveynleri iyi geçinen grubun yüksek saldırganlık puanı alması beklenmeyen bir sonuçtur. Bu durum güvenli bağlanan ve ebeveynleri iyi geçinen bir ergenin benlik saygısının daha yüksek olabileceği düşünüldüğünde bu ergenin daha sosyal olacağı, kendini daha iyi ifade edip haklarını savunmada daha saldırgan davranabileceği şeklinde açıklanabilir. Güvenli bağlanan grupta ebeveynleri iyi geçinen ve geçinmeyen grubun saldırganlık puanlarının birbirlerine çok yakın olması da dikkati çeken bir diğer bulgudur. Ayrıca ebeveynlerin iyi geçinmesi için kullanılan ölçüm aracının ne kadar güvenilir olduğu da dikkat edilmesi gereken bir diğer noktadır. Araştırmada yapılandırılmış bir ölçüm aracının kullanılmasının daha sağlıklı sonuçlar verebileceği düşünülmüş; bununla birlikte bu sonuç, ergenlerden alınan, 'ebeveynlerin iyi geçinip geçinmediklerine' dair bilginin güvenilir olmaması ile açıklanabilir. Dolayısıyla bu bilginin ebeveynlerden alınmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür.

Ergenlik döneminde aile ilişkilerinin önemi korunmakla birlikte zamanla akranlara olan yönelim artmaktadır. Bu dönemde ergenler okulda ya da okul dışında zamanını genellikle akranlarıyla geçirmekte; onlarla birlikte hareket etme ve ortak davranışlarda bulunma eğilimi göstermektedirler (Hortaçsu, 2003). Görüldüğü gibi arkadaşlık ilişkileri ergenlik döneminde daha fazla önem kazanmaktadır. Bu çalışmada yakın arkadaş ve bir akran grubuna sahip olma değişkenlerine göre saldırganlık puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığına bakılmıştır. Analizler bulguları; yakın arkadaş ve sahip olmanın saldırganlık puanlarını anlamlı şekilde farklılaştırmadığını; ancak akran grubuna sahip olmanın saldırgan davranışı arttığını göstermiştir.

Ergenlik döneminde akran ilişkilerinin önemli olduğu, ergenlerin akranlarıyla daha çok zaman geçirdikleri ve akranların risk davranışları üzerinde belirleyici rolleri olduğu bilinmektedir. Ergenlerde akranlarla kurulan özdeşim ve benzerlik ergen üzerindeki akran etkisini artırmaktadır. Literatür bilgilerine bakıldığında yakın arkadaş ve sahip olma ve saldırgan davranış arasındaki ilişki ile ilgili çelişkili bulgular dikkati çekmektedir. Akranların olumlu etkisi olduğunu savunan çalışmaların yanı sıra olumsuz etkileri olduğunu savunan çalışmaların sayısı da az değildir. Ergenlerin riskli davranışlar gösteren akranlarıyla birlikte olmaları, onların da zamanla saldırganlık, risk alma ve madde kullanma gibi sapkın davranışlar göstermelerine sebep olmaktadır (Arnett, 1992; Goldstein, Davis-Kean ve Eccles, 2005). Literatürde ergenlerin bu dönemde yaşadıkları hayal kırıklığı, yetersizlik,

başarısızlık ve kaygıyla başa çıkabilmek amacıyla riskli davranışlar gösterdikleri bilinmektedir (Gonzalez, Field, Yando, Gonzalez, Lasko ve Bendell, 1994). Ancak, bu süreçte ergenlerin sorunlarıyla başa çıkabilmelerinde arkadaşlık ilişkilerinin duygusal ve bilişsel bir kaynak sağladığı; aynı zamanda destekleyici bir rolünün olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur (Hodges, Boivin, Vitaro ve Bukowski, 1999). Moran ve Dubois (2002), arkadaşlarıyla güçlü yakın ilişkiler kuran ergenlerin daha az antisosyal davranışlar gösterdiklerini ve algılanan sosyal desteğin problem davranışlarının azalmasında etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ancak ergenlerin yakın arkadaşlarının olumsuz sosyal davranışlar içerisinde olması veya arkadaşlık ilişkilerinin çatışmalı ya da reddedici olması ergenlerin saldırganlık, risk alma, madde kullanma ve suça yönelme gibi olumsuz sosyal davranışlarıyla ilişkilidir (Uludağlı ve Sayıl, 2009). Ergenlik döneminin temel özelliklerine bakıldığında, çalışmada yakın arkadaşın saldırganlık ile ilişkisinin bulunmaması sonucu şaşırtıcıdır. Yakın arkadaşın literatür bilgilerindeki gibi olumlu ya da olumsuz etkisinin bulunamamış olması Türk toplumunun kültürel özellikleri ile açıklanabilir. Burdur ilinin küçük olması sebebiyle akranların etkisinin ebeveynler tarafından kontrol edilebildiği ve Türk ailelerinin kontrolcü yapısının bu durumu açıklayabileceği düşünülmektedir. Yakın arkadaş ile saldırgan davranış arasındaki ilişkinin anlamlı olmamasının ergenlerin üzerinde arkadaş etkisinden çok aile etkisinin daha yoğun olduğu şeklinde yorumlanabilir. Sonuç olarak, yakın arkadaşla sahip olmanın bir koruyucu faktör olarak bulunamamasının; ergenin yakın arkadaşlarının da benzer yaşlarda olması dolayısıyla saldırganlık ile ilgili benzer kişilik özelliklerine sahip olmaları ile ilişkili olabileceği düşünülmüştür.

Akran grubuna sahip olan ergenlerin akran grubuna sahip olmayanlara göre daha fazla saldırgan davranış gösterdikleri bulunmuştur. Literatürdeki akran grubu ile ilgili bilgiler tutarsızlık göstermektedir. Akranlardan algılanan sosyal kabul ve destek gören ergenlerin daha az problem davranış gösterdikleri (Moran ve DuBois, 2002; Prinstein, Boegers ve Spirito, 2001) ve akran ilişkileri zayıf olan ergenlerin daha fazla risk alma davranışı sergilediklerini (Yılmaz, 2000) gösteren çalışmalar vardır. Bu çalışmaların sonuçları akran grubunun olumlu etkisini göstermektedir. Akranlarla ilişkiler bir bakıma gelişimi destekleyici bir işlev görürken diğer yandan bazı durumlarda saldırganlık, şiddet ve zorbalık davranışları ile ilişkilendirilmektedir. Okulda zorbalık davranışlarının, akran ilişkileri yönünden ele alındığı bazı araştırmalarda, zorba statüsündeki ergenlerin akran grupları tarafından daha az dışlandıkları görülmüştür. Zorba grup tarafından kabul gören bu ergenlerin diğer akranları tarafından kabul edilmediklerine dair bulgular bulunmaktadır (Spriggs, Iannotti, Nansel ve Haynie, 2007). Akran grubuna ait olmanın saldırgan davranışları artırdığı bulgusu literatür ile paralellik göstermektedir (Kobak, Cassidy, Lyons- Ruth ve Ziv, 2006; Spriggs ve ark., 2007).

Akran grubunun, aidiyet sağlaması, kişilik gelişimini olumlu etkilemesi ve grup tarafından kabulün ergen için önemi düşünüldüğünde akran grubunun saldırganlığı azaltan bir etkisi olması beklenmekteydi. Ancak analiz sonuçlarında bu hipotezin desteklenememesi akran grubunun olumlu veya olumsuz etkisinin detaylı sorgulanamamış olması ile açıklanabilir. Güvensiz bağlanan ergenlerin daha zayıf akran ilişkileri kurdukları bilgisi paralelinde ergenin bir akran grubuna sahip olsa da kurduğu bu zayıf ilişkiler sebebiyle kendini akran grubuna ait hissedemeyebileceği ve böylece grup tarafından kabul edilebilmek için grup normlarını sorgulanmadan uygulayabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple ebeveyne hem güvenli hem de güvensiz bağlanan ve bir akran grubuna sahip olan ergenlerin daha yüksek saldırganlık puanı almaları olasıdır.

Ebeveyne güvenli ve güvensiz bağlanan gruplarda Tv’de şiddet görme ve disiplin cezası alma değişkenlerinin saldırgan davranış için risk faktörü olup olmadığı incelenmiştir. Çevreden şiddet görme ve Tv’de şiddet izlemenin saldırgan davranış üzerinde anlamlı etkisinin olduğu bulunmuştur. Özellikle son yıllarda gelişim psikologları davranışların nedenleri ve gelişimsel etkilerinin incelenmesinin yanında davranışın oluşumunu etkileyen belirli bir faktör yerine; bireyin içinde bulunduğu farklı sistemleri (aile, akran, okul, aile-okul etkileşimi, kültür vb.) de göz önünde bulundurmaktadırlar. Bireyin gelişimsel sürecini etkileyen faktörler, birbiriyle ilişkili olan bir sistemler bütünüdür parçalarıdır (Farmer, Farmer, Estell ve Hutchins, 2007). İnsan davranışlarının anlaşılabilmesi için bireysel ve çevresel faktörlerin arasındaki dinamik ilişkinin de anlaşılması gerekmektedir. Bronfenbrenner’in (1989) geliştirdiği ‘Ekolojik Sistemler Kuramı’ çerçevesinde ergenin davranışlarında; aile, okul ve yakın çevresinden oluşan mikrosistemin etkisi önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda çevreden görülen şiddet ergenin saldırgan davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Illinois Üniversitesinin yaptığı araştırmada ergenin kişisel özelliklerinin, akran etkileşiminin ve okul çevresinin saldırgan davranışlara etkisi bulunmuştur (Reis, 2007). Tv’de şiddet izleyenlerin izlemeyenlere oranla daha saldırgan oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Ancak Tv’de şiddet izlemenin saldırgan davranışlar için bir risk faktörü olmadığı görülmüştür. Tv’ de şiddet izleyenlerin izlemeyenlere oranla daha saldırgan olmaları bazı literatür bilgileri ile tutarlıdır (Cantor, 2000; Paik ve Comstock, 1994). Bu çalışma bulgusunu destekler nitelikte Krahe ve Möller (2010), araştırmasında özellikle erken ergenlik dönemi için medyada görülen şiddetin biyolojik, fiziksel ve sosyal açıdan ergenin hayatını olumsuz etkilediğini savunmuşlardır. Çalışma bulgusu, saldırgan bireylerin Tv’de bu içerikteki programları tercih etmeleri sebebiyle mi yoksa bu içerikteki programları izleyerek mi daha saldırgan oldukları sorularını akla getirmektedir. Bir başka deyişle, saldırgan davranmaya eğilimli birey bu özelliğinden dolayı şiddet içerikli programları daha fazla izliyor olabilir. Ya da Tv’de şiddet içerikli programlar izlemenin model alma yoluyla saldırgan davranışı artırıcı bir rolü olduğu

düşünülebilir. Literatür incelendiğinde medyada izlenen şiddetin saldırgan davranışı artırıp artırmadığı konusundaki araştırma bulgularının çelişkili olduğu da dikkati çekmiştir. Ebeveyn güvensiz bağlanan ergenlerin Tv’de şiddet içerikli filmlerden etkilenecekleri daha saldırgan olacakları, ergenlik döneminin genel özellikleri olan özdeşleşme ve kimlik arayışı sebebiyle film kahramanlarıyla özdeşim kurabilecekleri ve böylece bu ergenlerin daha saldırgan davranabilecekleri beklenmiş ancak analiz bulguları bunu desteklememiştir.

Şiddete ilişkin özelliklerden son olarak disiplin cezası almanın saldırgan davranışları fakıılaştırdığı görülmüştür. Disiplin cezası alanların almayanlara oranla daha çok saldırgan davranışlar sergiledikleri bulunmuştur. Analiz bulguları Alver, Dilemken ve Ada (2011)’nın çalışmasında disiplin cezası ve saldırgan davranış arasındaki ilişkinin bulunmaması bilgisi ile çelişki göstermektedir. Disiplin cezası alanların daha saldırgan oldukları bulgusu, ergenlerin okul ortamında kurallara uymamaları ve olumsuz davranışlarda bulunmaları sebebiyle disiplin cezası aldıkları düşünüldüğünde bunun beklenen bir sonuç olduğu görülmektedir. Ancak bu ilişkinin yönü ile ilgili bir soru akla gelmektedir. Saldırgan ergenler saldırgan özellikleri sebebiyle mi disiplin cezası almaktadırlar, yoksa disiplin cezası aldıkları için mi saldırgan davranmaktadırlar? Bu durum ile ilgili ölçekte disiplin cezasının türüne yönelik sorunun bulunması daha net bir bilgi elde etmemizi sağlayacaktır. Yeni çalışmalarda disiplin cezasının türünün sorgulanması daha anlamlı bulgular elde edilmesini sağlayacaktır.

Disiplin cezasının risk faktörü olabileceği hipotezi desteklenmemiştir. Ebeveynlerine güvenli ve güvensiz bağlanan ergenlerden disiplin cezası alan ve almayan grubun saldırganlık puanları değişmemektedir. Çalışmada örneklem sayısının fazla olmasına rağmen disiplin cezası alanların sayısının az olması bu hipotezin desteklenmesini engellemiş olabilir. Ayrıca bu durum çalışmanın Burdur ili gibi küçük bir yerleşim yerinde yapılması ile açıklanabilir. Burdur’un küçük bir il olması sebebiyle disiplin cezası alan ergenlerin ailelerinin okul yöneticileri ve öğretmenleri tarafından tanınıyor olması ve böylece bu ergenlerin tanındık olmaları sebebiyle yasal olarak sorun yaşamamaları ile açıklanabilir. Yani suç işleyen ergenlerin disiplin cezası almaları olası iken tanındık olmaları sebebiyle bu durumun göz ardı ediliyor olabileceği düşünülebilir. Yanı sıra küçük bir şehir olan Burdur’da ergenlerin okuldan kaçma, akran ve öğretmenlerle kavga, alkol kullanımı benzeri sebeplerle suça karışma şanslarının büyükşehirlerde oranla daha düşük olması da bir diğer etkidir. 1423 katılımcı arasında sadece 98 kişinin disiplin cezası alması her iki durumu da açıklar niteliktedir.

Çalışmada koruyucu ve risk faktörlerinin yanı sıra son olarak empatinin güvensiz bağlanma ve saldırganlık arasında aracı rolünün olup olmadığı incelenmiş;

empati becerisi yüksek olan ergenlerin daha düşük saldırganlık puanı aldıkları görülmüştür. Bu bulgu diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında benzer sonuçların elde edildiğini göstermektedir. Lovett ve Sheffield (2007), empati konusu ile ilgili derleme makalelerinde ergenlerde saldırganlık ve empati ile ilgili altı çalışma taramışlardır. Tarama sonucunda bu araştırmaların sadece iki tanesi saldırganlık ve empati arasında ilişki olmadığını göstermektedir. Diğer dört çalışmada ise saldırganlık ve empati arasındaki negatif ilişki olduğu görülmüştür (Lovett ve Sheffield, 2007). Okul çağı çocuklarıyla yapılan çalışmada Robert ve Strayer (2004), empati becerisi yüksek olan çocukların öfke, fiziksel ve sözel şiddet düzeylerinin düşük olduğunu ve daha fazla olumlu sosyal davranışlarda bulundukları sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde, Ohbachi, Ohno ve Mukai (1993)'nin ve Pecokonis (1990)'un çalışmalarında empatinin saldırgan davranışların daha az görülmesini sağladığı bulunmuştur. Yine Gustavo, Meredith, Rachel ve Miriam (2012) bağlanma ve saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu ilişkide empatinin aracı rolüne bakmışlardır. Yapısal eşitlik modeli ile yapılan analizler sonucunda bu çalışmaya benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmada da empati düzeyi düşük olan ergenlerin literatür bulgularıyla uyumlu olarak daha fazla saldırgan davranışlar gösterdikleri bulunmuştur. Ayrıca ebeveynlerine güvensiz bağlanan yüksek empati becerisine sahip ergenlerin güvensiz bağlanan ancak düşük empati becerisine sahip olanlardan daha düşük saldırganlık puanı aldıkları görülmüştür. Özetle, empati becerisinin yüksek olmasının koruyucu rolünün olduğu görülmüştür. Bu çalışma sonuçları empatinin duygusal ve bilişsel yapıları içermesi sebebiyle davranışları etkilediği; dolayısıyla empati becerisinin antisosyal davranışlara olan eğilimi azaltırken olumlu sosyal davranışların gelişimini arttırması şeklinde açıklanabilir. Ebeveyne güvensiz bağlanan empati becerisi yüksek ergenlerin diğerinin duygularını bilişsel düzeyde anlayıp duygusal düzeyde hissedebildiğinde daha anlayışlı olabileceği ve daha az saldırgan davranacağı söylenebilir. Bağlanma ve Sosyal Destek Kuramları, olumlu sosyal davranışların oluşumunda güçlü ebeveyn ve akran desteğinin önemli olduğunu savunmaktadırlar (Gustavo ve ark., 2012).

Sonuç ve Öneriler

Hem bu çalışma hem de literatür bilgileri, ebeveyn ve akran desteği için bağlanmanın önemli olduğunu göstermektedir. Empatinin güvensiz bağlanan grupta saldırgan davranışın daha az sergilemesine sebep olmasından hareketle oluşturulacak müdahale programlarında empati becerisi eğitiminin faydalı olacağı söylenebilir.

Ergenlik dönemi ‘fırtına ve stres’ dönemi olarak bilinmektedir. Ergenler bu dönemde vücudundaki fiziksel değişimlere uyum sağlamaya çalışmakta; bilişsel, toplumsal ve ahlaki normları kabullenmek için çaba harcamaktadır. Özellikle kimlik kazanmaya çalışan ergenlerin başarılı bir kimlik geliştirebilmeleri bir toplumun istenilen refah düzeyine ulaşmasını da beraberinde getirmektedir. Bu dönemdeki karmaşayla başa çıkmada zorluk yaşayan ergenler saldırgan davranışlar gösterebilmektedirler. Bronfenbrenner’in Ekolojik kuramı temel alınarak saldırgan davranışı açıklandığında; saldırgan davranış birkaç faktörden etkilenen bir durum olmaktan çıkmakta ve kişisel - kişilerarası değişkenlerin karşılıklı etkileşiminin bir ürünü haline gelmektedir. Saldırgan davranış bireyin kişisel özellikleri dışında çocuğun/ergenin aile ortamı, okul ortamı ve yakın çevresinden (mikrosistem), ebeveyn-ergen ilişkisi, ergen-akran ilişkisinden (mezosistem), ailenin içinde bulunduğu sosyal çevresi ve işinden (ekzosistem) ve diğer sistemleri etkileyen kültürel inanç ve değerlerden (makrosistem) etkilenmektedir. Bu sistemler içerisinde yer alan faktörler bireyi saldırgan davranış karşısında koruyabileceği gibi saldırgan davranışın oluşumunda birer risk faktörü de olabilmektedirler. Çocuğun mikro sisteminin içerisinde yer alan aile çocuğun gelişimi için en etkili kurumdur. Annenin hamilelik döneminden itibaren aileye büyük sorumluluklar düşmektedir; çocuğun içinde büyüdüğü aile, çocuğun davranışlarını şekillendirmede büyük öneme sahiptir. Yapılan araştırmalar güvenli anne bağlanmasının bireyin yetişkinliğindeki kişiler arası ilişkilerini ve kişinin davranışlarını etkilediğini göstermektedir. Ekolojik kuram dikkate alınarak, bağlanma ve saldırganlık arasındaki değişkenlerin incelendiği bu araştırmanın sonuçlarından hareketle ebeveynlere ve alanda çalışanlara şu önerilerde bulunulabilir:

1) Anne çocuk arasında sağlıklı bağlanmanın gerçekleşebilmesi için öncelikle annenin doğuma hazır olmasının önemi doğrultusunda doğumdan önce anneliğe hazır olup olmama konusunda uzman yardımı alınabilir.

2) Empati becerisi daha yüksek olan ergenlerin daha az saldırgan davrandıkları bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Bu sebeple çocuk ve ergenlere empati becerisi eğitimleri verilebilir. Çocukların ilerde empati kurabilen bireyler olmasını sağlamak amacıyla anne ve babalar bu konuda bilgilendirilebilir.

3) Sosyal Öğrenme Kuramı dikkate alındığında saldırganlığın öğrenilebilir bir davranış olduğu yargısıyla anne ve babaların aile içerisinde saldırgan davranışlar konusunda dikkat etmeleri gerekmektedir. Ayrıca çocukların bu davranışları görebilecekleri çevrelerden uzak tutmaları gerekmektedir. Bir çocuğun ve ergenin sağlıklı gelişiminde ailenin yanı sıra akranlar ve okul çevresinin de önemi olduğu yadsınamaz. Bu sebeple çocuğun saldırgan tavırları için önlemler almak sadece aile ile sınırlı kalmamalı; akran ve okul idaresinin de desteği alınmalıdır.

4) Saldırgan davranışı önleyebilecek müdahale programları oluşturulabilir. Saldırgan davranışı açıklayan bu araştırma bulguları dikkate alınarak ve yeni araştırma sonuçları ile birlikte erken çocukluktan itibaren saldırganlığı engellemek adına çalışmalar yapılmalıdır.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Araştırma Burdur İli sınırları içerisindeki liselerde geniş bir örneklem grubu ile yapılmıştır. Ancak Burdur İlinin bir metropol şehri olmaması ve çevreden gelen etkenlerden daha az etkilenebileceği dikkate alınarak bu çalışmanın genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Benzer şekilde araştırmada genel saldırganlık puanının ele alınmış olması saldırganlığın farklı türlerini (aktif, pasif, fiziksel, sozel, dolaylı gibi) inceleme konusunda araştırmayı sınırlandıran bir diğer sebeptir.

Daha sonraki araştırmalarda, benzer bir çalışmaya ilköğretim öğrencileri de dahil edilerek farklı yaş grupları ve farklı eğitim düzeyleri karşılaştırılabilir. Yine bu çalışmada sadece ergenlerden bilgi alınmıştır. Ancak çalışma için ergenin ailesi, arkadaşları ve öğretmenlerinden de bilgi alınarak daha doğru bulgulara ulaşılabilir. Bağlanma ve saldırganlık arasında ergenin benlik saygısı da önemli bir değişken olarak ele alınarak incelenebilir.

Kaynaklar

- Abay, E. ve Tuğlu, C. (2000). Şiddet ve agresyonun nörobiyolojisi. *Klinik Psikiatri*, 3, 21-26.
- Alver B., Dilemken, M. ve Ada, Ş. (2011). İlköğretim II. Kademe öğrencilerinin saldırganlık özellikleri. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 10(2).
- Adams, G. R. (2000). *Adolescent development: The essential readings. 1. cilt/eSentialreadings in developmental psychology*. Blackwell Publishers.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters E. ve Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdole, NJ:Erlbaum.
- Arbona, C., ve Power, T. (2003). Parental attachment, self-esteem, and antisocial behaviors among African American, European American, and Mexican American adolescents. *Journal of Counseling Psychology*, 50, 40-51.
- Armsden, G. C., and Greenberg, M. T. (1987). The Inventory of Parent and Peer Attachment: Relationships to well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5).
- Arnett, J. (1992). Socialization and adolescent reckless behavior: A reply to Jessor. *Developmental Review*, 12, 391-409.
- Bayraktar F., Sayıl, M. ve Kumru A. (2009). Liseli ergenler ve üniversiteli gençlerde benlik saygısı: Ebeveyn ve akrana bağlanma, empati ve psikolojik uyum değişkenlerinin rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24 (63), 48-63.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment, attachment and loss*, Vol. 1. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Seperation: Anxiety and anger, attachment and loss*, Vol. 2. NewYork: Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Loss, attachment and loss*, Vol. 3. New York: Basic Books.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge: Mass.: Harvard University Press.
- Buss, A. H., ve Durkee, A. (1957). An inventory for assesing different kinds of hostility. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 343-349.
- Buss, A.H., ve Perry, M.P. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452-459.
- Cairns, R. B., Cairns, B. D, Neckerman, H. J., Ferguson, L. L. and Gariepy, J-L. (1989). Growth and aggression: 1. Childhood to early adolescence. *Developmental Psychology*, 25 (2), 320-330.
- Campbell, A. (2006). Sex differences in direct aggression: What are the psychological mediators? *Aggression and Violent Behavior*, Vol 11 (3), 237-264.
- Cantor, J. (2000). Media violence. *Journal of Adolescent Health*, Vol.27 (2), 30-3.

- Cassidy, J. (1999). The nature of the child's ties. J. Cassidy ve P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, Research and Clinical Applications* içinde (3-20). New York: Guilford Press.
- Dinçel, E. (2006). *Ergenlik dönemi gelişimsel ödevler ve psikolojik problemler*. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doyle, A. B., ve Markiewicz, D. (2005). Parenting, marital conflict and adjustment from early- to mid-adolescence: Mediated by adolescent attachment style? *Journal of Youth and Adolescence*, (34), 97-110.
- Dökmen, Ü. (1989). Empatinin Yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile ölçülmesi. *A. Ü. Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21(1-2): 155-190.
- Eron, L. D. ve Huesmann L.R. (1990). The stability of aggressive behavior. Even unto third generation. Lewis, M. ve Miller, S. M. (ed.). *Handbook of developmental psychopathology* içinde (147-156). New York: Plenum.
- Farmer, T. W., Farmer, E. M. Z, Estell, D. B. ve Hutchins, B. (2007). The developmental dynamics of aggression and the prevention of school violence. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 197-208.
- Goldberg, S. (2000). Attachment and Development. In the Texts in Developmental Psychology Series. New York: Oxford.
- Goldstein, S. E., Davis-Kean, P. E. ve Eccles, J. S. (2005). Parents, peers, and problem behavior: a longitudinal investigation of the impact of relationship perceptions and characteristics on the development of adolescent problem behavior. *Developmental Psychology*, 41, 401-413.
- Gonzalez, J., Field, T., Yando, R., Gonzalez, K., Lasko, D. ve Bendell, D. (1994). Adolescents' perceptions of their risk-taking behavior. *Adolescence*, 29, 701-709.
- Greenberg, M. T., Speltz, M. L., DeKlyen, M. (1993). The role of attachment in the early development of disruptive behaviour problems. Special Issue: Toward a developmental perspective on conduct disorder. *Developmental Psychopathology*, (5), 191-213.
- Gustavo, C., Meredith, M., Rachel C. H. ve Miriam M. M. (2012). Empathy as a mediator of the relations between parent and peer attachment and prosocial and physically aggressive behaviors in Mexican American college students. *Journal of Social and Personal Relationships*, 29(3), 337-357.
- Hodges, E., Boivin, M., Vitaro, F. ve Bukowski, W. (1999). The power of friendship: Protection against an escalating cycle of peer victimization. *Developmental Psychology*, 35, 94-101.
- Hortaçsu, N. (2003). *Çocuklukta ilişkiler- ana baba, kardeş ve arkadaşlar*. İstanbul: İmge Kitabevi.

- Karavasilis, L., Doyle, A.B. ve Markiewicz, D. (2003). Associations between parenting style and attachment to mother in middle childhood and adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 27, 153–164.
- Kobak, R., Cassidy, J., Lyons-Ruth, K., ve Ziv, Y. (2006). Attachment and developmental psychopathology. D. Cicchetti, (Ed.), *Developmental Psychopathology* 2 (333–369). New York: Wiley.
- Kobak, R. R., Cole, H., Ferenz-Gillies, R., Fleming, W., ve Gamble, W. (1993). Attachment and emotion regulation during mother-teen problem-solving: A control theory analysis. *Child Development*, 64, 231-245.
- Krahé, B. ve Möller, I. (2010). Longitudinal effects of media violence on aggression and empathy among German adolescents. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 31, 401-409.
- Kulaksızoğlu, A. (1998). *Ergenlik Psikolojisi* (1.Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları.
- LaFreniere, P., ve Sroufe, L. A. (1985). Profiles of peer competence in the preschool: Interrelations between measures, influence of social ecology, and relation to attachment history. *Developmental Psychology*, 17, 289–299.
- Laible, D.(2007). Attachment with parents and peers in late adolescence: Links with emotional competence and social behavior. *Personality and Individual Differences* 43, 1185– 1197.
- Laible, D. J., Carlo, G. ve Raffaelli, M. (2000). The differential relationship of parent and peer attachment to adolescent adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 45-59.
- Lovett, J. B. ve Sheffield, A.R. (2007). Affective empathy deficits in Aggressive children and adolescents: A critical review. *Clinical Psychology Review*, 27, 1-13.
- Lyons-Ruth K. (1996). Attachment relationships among children with aggressive behaviour problems: The role of disorganized early attachment patterns. *Journal Consult Clinical Psychology*, (64), 64–73.
- Moran, B. L. ve DuBois, D. L. (2002). Relation of social support and self-esteem to problem behavior: Investigation of Differing Models. *Journal of Early Adolescence*, 22, 407-435.
- Muris, P., Meesters, C., Morren, M. ve Moorman L.(2004). Anger and hostility in adolescents: Relationships with self-reported attachment style and perceived parental rearing styles. *Journal of Psychosomatic Research*, 57, 257–264.
- Ohbachi, K. I., Ohno, T. ve Mukai, H. (1993). Empathy and aggression: Effects of self disclosure and fearful appeal. *The Journal of Social Psychology*,133(2), 243-254.
- Paik, H. ve Comstock, G. (1994). The effects of television violence on antisocial behavior: A meta-analysis. *Commun Res*, 2, 516 –546.

- Pecokonis, V. E.(1990). A cognitive/affective empathy training program as a function of ego development in aggressive adolescent females. *Adolescence Spring*, 25 (97), 59–76.
- Perry, B. D. (1996). *Violence and childhood trauma: Understanding and responding to the effects of violence on young children*. Cleveland: Gund Foundation Publishers.
- Prinstein, M. J., Boegers, J. ve Spirito, A. (2001). Adolescents' and their friends' health-risk behavior: Factors that alter or add to peer influence. *Journal of Pediatric Psychology*, 26, 287-298.
- Reis, J. (2007). *School environment can moderate student aggression, study finds*.26 Mayıs, 2012.
<http://www.sciencedaily.com/releases/2007/04/070423155112.htm>.
- Renken, B., Egeland, B., Marvinney, D., Mangelsdorf, S., ve Sroufe, L. A. (1989). Early childhood antecedents of aggression and passive withdrawal in early elementary school. *Journal of Personality*, 57, 257–281.
- Rogers, C. R. (1970). *Carl Rogers on Encounter Groups*. Newyork: Harper and Row Publishers.
- Smith, P. K. , Cowie, H. ve Blades, M. (2003). *Understanding children's development* (Fourth Edition). Oxford: Blackwell Publishing.
- Spriggs A. L., Iannotti R., Nansel T. R. ve Haynie, D. L. (2007). Adolescent bullying involvement and perceived family, peer and school relations: Commonalities and differences across race/ethnicity. *The Journal of Adolescent Health*, 41(3), 283-293.
- Steinberg, L. (2007). *Adolecence*. McGraw- Hill Companies, Inc.
- Stevens, V., De Bourdeaudhuij, I. ve Van Oost, P. (2002). Relationship of the Family Environment to Children's Involvement in Bully/Victim Problems at School. *Journal of Youth and Adolescence*, 31 (6), 419–428.
- Sümer, N. (2003). Personality and behavioral predictors of traffic accidents: Testing a contextual mediated model, *Accident Analysis and Prevention*, 35 (6), 949–964.
- Toker, D. E. ve Hocaoğlu, Ç. (2009).Yeme bozuklukları ve aile yapısı: Bir gözden geçirme. *Düşünen Adam*, 22 (1-4):36-42.
- Troy, M., ve Sroufe, L. A. (1987). Victimization among preschoolers: Role of attachment relationship history. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26, 166-172.
- Uludağlı, N. P. ve Sayıl, M. (2009). Orta ve ileri ergenlik döneminde risk alma davranışı: Ebeveyn ve akranların Rolü. *Türk Psikoloji Yazıları*, Haziran, 12 (23), 14-24.

- Van IJzendoorn, M. H. 1997. Attachment, emergent morality, and aggression: Toward a developmental socioemotional model of antisocial behaviour. *International Journal Behaviour Development* (21), 703–727.
- Volling, B. L., Mahoney A. ve Rauer A. J.(2009).Sanctification of parenting, moral socialization, and young children's conscience development. *Psychology of Religion and Spirituality*, Vol 1(1), 53-68.
- Yavuzer, H. (1996). *Çocuk Psikolojisi*. Ankara: Remzi Kitapevi.
- Yılmaz, T. (2000). *Ergenlikte risk alma davranışlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Zimmermann, P. (1999). Structure and functions of internal working models of attachment and their role for emotion regulation. *Attachment & Human Development*, Vol (1).